

PAGINA 2

Jonge Polen brengen eigen historie mee

PAGINA 3

Kerkjes moesten de beschaving redden

PAGINA 4

Dirk Arie van den Bosch was een verzetsheld

THEMA: Drie kerken in Den Haag, stad van vrede en recht, als plaatsen van herinnering aan een turbulente Europese geschiedenis gedurende zes eeuwen

De Grote Kerk

'Gedenken gaat ook over ons'

Ontstaan als houten kapelletje in de dertiende eeuw is de Grote Kerk in de loop van de tijd uitgegroeid tot een imposante ruimte, boordevol herinneringen.

De geschiedenis van de Grote Kerk gaat door; de restauratie van 2007.

Groot, hoog, wit en licht. Dat is de eerste indruk als ik de Grote Kerk binnenstap. De vloer strekt zich leeg voor me uit, na het laatste evenement zijn de stoelen opgeborgen. Zojuist is er schoongemaakt, er liggen plasjes water in de reliëfs van de grafzerken. Misschien was het vroeger hier niet zo wit en licht – er zijn immers aardig wat gekleurde glas-in-loodramen verloren gegaan. En leeg was het al helemaal niet, want er stonden voorheen banken. Toch zal een bezoeker in de zestiende eeuw eenzelfde sensatie gevoeld hebben als ik nu. De grootte van deze ruimte herinnert aan iets imposants: de God die in de Bijbel staat beschreven. Ik voel me verwant met die bezoeker van vijf eeuwen terug. Die kerkganger zocht hier iets: goedheid, liefde, gerechtigheid, noem alle positieve impulsen die van de Bijbel uitgaan, maar op.

Zeeheld

Na de eerste indruk wordt mijn blik getrokken naar de plek waar het hoogaltaar zou moeten staan. Nu prijkt daar een gigantisch witmarmeren monument ter nagedachtenis aan admiraal Jacob van Wassenaer Obdam. Een zeeheld uit de Gouden Eeuw, een vechtersbaas.

Jacob Korf, emeritus predikant en

rondleider in de Grote Kerk, staat naast me en zegt: 'Ik ben dat monument steeds gekker gaan vinden. Vroeger was daar het hoogaltaar, de focus van het kerkgebouw. Het hele ontwerp is gericht op de tafel van samen eten en delen. In bijna elke Nederlandse grote binnenstadskerk is na de beeldenstorm op die plek bewust een monu-

Monument voor Van Wassenaer Obdam.

ment van een oorlogsheld neergezet. Dat kun je de secularisatie van de zestiende, zeventiende eeuw noemen. Of pestgedrag van de protestanten. Schofering van de rooms-katholieke eigenaar. De pastoor is deze kerk gewoon uitgejaagd!

Beul

We lopen de kerk door en staan stil bij een veelkleurig venster. Een raam ter nagedachtenis aan Jan de Bakker, de eerste protestantse martelaar in de noordelijke Nederlanden. Het raam is één en al symboliek. Net nog, bij het zien van het marmeren monument, voelde ik verontwaardiging over het triomfantelijke beeld en over hoe de protestanten deze kerk hebben geannexeerd. Nu ik de beul zie afgebeeld die Jan de Bakker doodde – vlakbij, op de Plaats, kwam hij op de brandstapel – besef ik dat beide partijen niet zachtzinnig te werk zijn gegaan.

Hier, in dit kerkgebouw, is naar vrede en gerechtigheid gezocht, maar bij de manier waarop zijn wel wat kanttekeningen te zetten. Het is van alle tijden, vrees ik. Het Jan de Bakkerraam toont ook de twee vroegste martelaars van het christendom: Paulus en Stefanus.

Lees verder op pagina 4

Sacrale ruimten als Europese plaatsen van herinnering

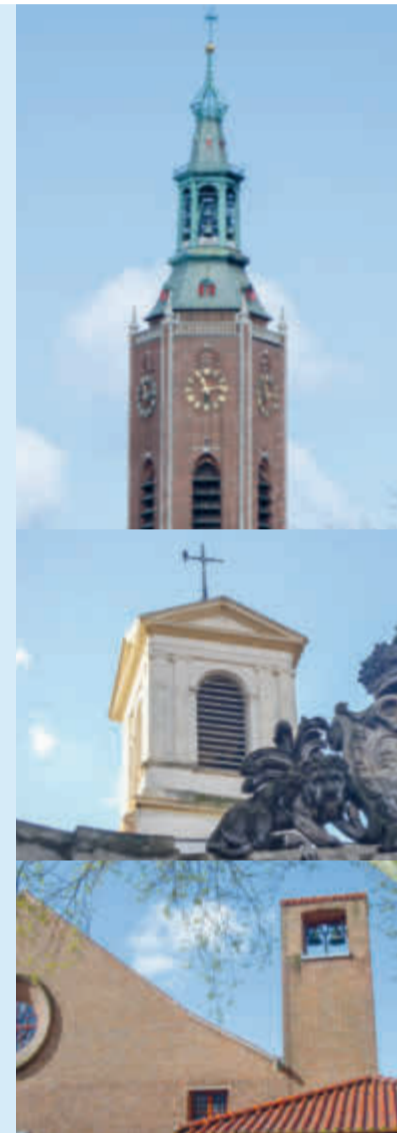
Deze bijlage bij *Kerk in Den Haag* van mei/juni 2017 maakt deel uit van een educatief project van de Europese Unie (Erasmus+). Titel: 'Sacrale ruimten als Europese plaatsen van herinnering.'

Aan het project werken tien projectpartners uit acht EU-landen mee. Coördinator is de OBAK, de Otto Bartning-Arbeitsgemeinschaft Kirchenbau, gevestigd te Berlijn.

Kerk in Den Haag stelt zich met dit project ten doel de kennis van de stads- en religiegeschiedenis van Den Haag te bevorderen. Titel van deze invulling: 'Drie kerken in Den Haag, stad van vrede en recht, als plaatsen van herinnering aan een turbulente Europese geschiedenis gedurende zes eeuwen.'

De drie kerken worden geportretteerd in de vorm van een wandeling. De Grote Kerk, Teresia van Avilakerk en Maranathakerk zijn gebouwen van Europese importantie.

WIE INTERESSE HEEFT OM IN DEZE KERKEN ALS GIDS OP TE TREDEN, KAN ZICH AANMELDEN BIJ KERK IN DEN HAAG, E-MAIL INFO@KERKINDENHAAG.NL.

Een wandeling door de tijd

Drie markante kerken in de stad van vrede en recht

Kerk in Den Haag presenteert deze bijzondere uitgave als bijdrage aan de stadsgeschiedenis.

Kerkgebouwen spreken tot de verbeelding. Wie heeft niet ergens aan een klink gevoeld of dat deurtje toch open ging? En eenmaal binnen, waar moet je beginnen met kijken?

Andere vraag: wie weet wat hij of zij precies ziet? Waarom zien voorwerpen en schilderijen in een kerk eruit zoals ze eruit zien? Waarom is dat gebouw zo immens groot, of zo uitbundig aangekleed, of zo weggestopt? Dan wordt het al wat moeilijker.

Kerk in Den Haag heeft zich tot taak gesteld in onze 'stad van vrede en recht' een verhaal te vertellen dat zes eeuwen omspannt. Een verhaal met kerken in de hoofdrol. Omdat die een bijzonder verhaal vertellen, in de eerste plaats over mensen voor wie het christelijk geloof tot het dierbaarste behoort wat ze hebben.

Verder hebben kerken de geschiedenis van stad en land mede gevormd. Ze vertellen het verhaal van vrijheid en trots, van kunstzinnige creativiteit en groepsvorming, maar ook van onderdrukking en tegenslagen. Kortom van rumoer en van bezinning, van herrie en stilte, van leven en dood. Kostbare 'plaatsen van herinnering',

zo kunnen kerken worden getypeerd. Ze zijn veel meer dan 'op elkaar gestapelde stenen' – zoals een vreselijk cliché luidt – maar dragers van grote waarden. Cultuurhistorisch zijn kerken unieke constructies: ze zijn tempel én gemeenschapshuis, cultusruimte én onderkomen van een vierende gemeenschap.* Ze vormen een reservoir waaruit iedere generatie weer inspiratie kan putten. Maar om dat te bereiken, moeten hun verhalen wel bekend blijven.

We hebben drie Haagse kerken uitgekozen om de Europese religieuze geschiedenis in het licht van 'vrede en recht' te illustreren. Het zijn de Grote Kerk, de Teresia van Avilakerk (Westeinde) en de Maranathakerk (Duinoord). Hun verhalen zijn opgetekend in de vorm van een doorgaande wandeling, vanaf de late Middeleeuwen tot de eenentwintigste eeuw.

Wie deze speciale uitgave van *Kerk in Den Haag* leest, of zelf op stap gaat, ontdekt een dimensie van Den Haag die vaak onbelicht blijft. Vandaar dat we met plezier deze bijdrage aan de stadsgeschiedenis presenteren.

Redactie *Kerk in Den Haag*

* Zie: Sible de Blaauw, 'De versteende droom', Kees Fenslezing 2016 'over de blijvende noodzaak van het kerkgebouw'.

Teresia van Avilakerk

Voorzichtige verleiding

De Teresia van Avilakerk aan het Westeinde weerspiegelt perfect de positie van het rooms-katholieke volksdeel vanaf de tijd van de Reformatie tot aan de negentiende eeuw, toen hun emancipatie op gang kwam.

Van de Grote Kerk naar de Teresia van Avilakerk is het niet ver. Letterlijk niet, de Teresiakerk ligt vanuit de Grote Kerk gezien redelijk aan het begin van het Westeinde, links, achter een poort. Figuurlijk ook niet. Nadat in 1566 de rooms-katholieken uit de Grote Kerk waren verdreven en deze in 1578 officieel protestants werd, was de katholieke eredienst verboden. De katholieken gingen ondergronds, of liever: ze hielden hun vieringen op hoge en afgelegen zolders. Ze werden – typisch Hollands – gedoogd. Een van die zolders lag aan de Nobelstraat, in wat nu het Hofkwartier heet. Daar was sinds 1628 een schuilkerkje van de paters jezuïeten. In 1608 waren enkele jezuïeten in Den Haag komen werken. Omdat er in de noordelijke Nederlanden een priestertekort was ontstaan, werden er jezuïeten vanuit het zuiden ingevlogen. De jezuïeten-

De rooms-katholieken hielden hun vieringen op afgelegen zolders

orde was na de Reformatie opgericht om het protestantisme te bestrijden en de rooms-katholieke kerk te revitaliseren. Die periode wordt de Contra-reformatie genoemd.

Spaanse ambassade

Wat is nu de link met de Teresiakerk? Nog even een stukje geschiedenis. In 1648 werd de Vrede van Munster gesloten, waarbij de opstandige Nederlanden een zelfstandige staat werden. Daaruit vloeide voort dat er ambassades naar Den Haag kwamen, waaronder de Spaanse. De Spaanse gezant vestigde zich aan het Westeinde. In zijn kielzog kwam een aalmoezener mee, een jezuïet; de orde van de jezuïeten heeft zijn oorsprong in Spanje.

Paus Johannes Paulus II is prominent aanwezig.

Het oude Spaanse wapen in de poort aan het Westeinde.

Een verrassende gevel achter de Spaanse poort.

Er kwam een rooms-katholieke kapel, zoals dat in ambassades van rooms-katholieke landen gebruikelijk was. Haagse katholieken konden nu ter kerke gaan in het Westeinde, hoewel de Staten hadden verboden niet-huisgenoten van ambassadebewoners toe te laten in hun kapel. In 1677 verhuisde de ambassade naar een groot pand aan de overkant van het Westeinde, het aloude

Huis van Assendelft. In 1682 werd daar een koetshuis aan vast gebouwd, met daarboven een kapel. In 1708 werden de jezuïeten verbannen van Nederlands grondgebied. Het kerkje in de Nobelstraat ging dicht. De toeloop naar de kapel in het Westeinde werd groter en groter. We stappen even met zevenmijlslaarzen door de geschiedenis. In 1757 wordt het vroegere

Huis van Assendelft verbouwd. De kapel achter de poort bleef. In 1811 worden de ambassade en de kapel gesloten, maar de kerk gaat toch weer open. Die kan het aantal bezoekers niet meer herbergen, met het gevolg dat uiteindelijk in 1841 achter de 'Spaanse poort' een nieuw kerkgebouw in gebruik wordt genomen: de huidige Teresia van Avilakerk.

Dat is zeven jaar voordat in 1848 in de Nederlandse grondwet de godsdienstvrijheid – ook voor rooms-katholieken! – wordt vastgelegd. Aan het uiterlijk van de kerk is te zien dat de katholieken nog wat voorzichtig zijn. Het was hun inmiddels weer toegestaan klokkentorens te bouwen. Ronald van der Pol deed onderzoek naar de bouw van de Teresiakerk en legt uit wat de beweegredenen zijn geweest om hem zó te bouwen. Waarschijnlijk is, om niet al te zeer te provoceren en om kostenbesparend te werken, ervoor gekozen de klokkentoren te integreren in de voorgevel.

Waterstaatskerk

De Teresia van Avilakerk is gebouwd in neoclassicistische stijl. De kerk (die de moederkerk is van de Haagse jezuïeten) heeft duidelijke trekken van de Il Gesù, de moederkerk van de jezuïeten in Rome, die een combinatie van classicisme en barok is. In 1841 is Nederland nog een missiegebied dat onder directe invloed van Rome staat. Rome met zijn vele klassieke bouwwerken is classicistisch georiënteerd en dit zal ook bijgedragen hebben in de keuze voor classicisme. De echte barok, met zijn overrompelende vormen, was de geliefde bouwstijl van de Contra-reformatie. Afvaligen moesten met alle artistieke middelen worden verleid zich weer bij de kerk van Rome aan te sluiten. Het neoclassicisme, al dan niet met barokke elementen, was een relatief goedkope stijl en werd als zodanig ook veel door de overheid gebruikt. Waterstaat werkte in opdracht van de overheid en hield toezicht op het bouwen. Hierdoor kwamen er wat we wel 'Waterstaatskerken' noemen. Zij hebben overeenkomstige kenmerken, maar het gaat te ver om het een eigen stijl te noemen. Het is interessant om, net als in feite de rooms-katholieken deden, een wandeling te maken van de Grote Kerk naar de Teresia. Kijk bij de poort aan het Westeinde even omhoog. Dit is de poort van het koetshuis van de ambassade van 1757. Het Spaanse wapen dat in de oorspronkelijke ambassade zat, is hier toen geplaatst. Een stille getuige van de oorsprong van de Teresia van Avilakerk. (mcb)

BRON: 'MASTERSCRIPT DOOR RONALD VAN DER POL. DE ONZE-LIEVE-VROUW-ONBEVLEKT-ONTVANGENKERK TE DEN HAAG. NEGENTIENDE-EEUWSE KERKBOW IN RELATIE TOT GODSDIENSTIGE ONTWIKKELINGEN.'

Jonge Poolse kerkgangers.

Een overvolle kerk, foto genomen vanaf het midden.

Een nieuw leven voor de Teresiakerk

Poolse paus in de heldenrol

Nu we weten dat de Teresia van Avilakerk Zuid-Europese wortels heeft – voortkomend uit de Spaanse ambassade en gebouwd naar een Romeins voorbeeld – is het interessant te constateren dat de kerk nu groeit en bloeit dankzij Oost-Europeanen.

Zestien jaar geleden was het bezoekersaantal in de Teresia van Avilakerk zo klein, dat de toenmalige parochie fuseerde met de Elandstraatskerk. Inmiddels wordt de Teresiakerk gehoord door de Polen. En de kerk zit weer vol. Op Palmzondag vier ik er een mis mee. Vandaag is de ruimte zelfs overvol. De vrouw naast me begrijpt niet dat de Nederlanders deze kerk 's zondags niet meer gebruiken. 'Toen ik voor het eerst hier binnenkwam, wist ik niet wat ik zag. Zo'n prachtig

gebouw!' Dat is het zeker. Beheerder Ruud Wiegant leidde me rond en vertelde dat bijna alles nog in de oorspronkelijke staat is, behalve de vloer en de verlichting. De ruimte onder de kerk hoorde vroeger bij de pastorie, die aan de kerk vast zat – in dat pand zijn nu woningen. In de catacomben van het gebouw zie je nog de resten van het roomse leven uit die tijd. De fietsgleuven waar de paters jezuïeten hun fietsen stalden. De rekken waar de paarden gestaan moeten hebben. Buiten, aan de zijkant, staat een Mariabeeld. Rondleider Wiegant vertelde dat zij uitkijkt op de plek waar vroeger de refter was. 'De paters konden al etend Maria zien.' Inmiddels is er een buurvrouw die zich over haar ontfermt. Ze is kunstenaar en kon niet aanzien hoe Maria stond te verkommeren. Zij onderhoudt het beeld. De kerk ziet er nog net zo uit als in 1841, behalve één detail. Op een standaard staat prominent een grote afbeelding van de Poolse priester Karol Wojtyła, die van 1978 tot 2005 paus Johannes Paulus II was. Ook in

het altaarkleed is zijn beeltenis verwerkt.

Als iemand veel voor het huidige Europa heeft betekend, is het deze Poolse paus wel. Dankzij zijn anticommunistische houding, zijn steun voor Lech Wałęsa en diens vrije vakbond Solidarność heeft hij in de jaren tachtig de democratie in Polen weer wakker gekust. Toen er eenmaal vrije verkiezingen waren gehouden, werd Polen in 1989 een voorbeeld voor de andere landen achter het IJzeren Gordijn, waar de communistische regimes achter elkaar omvielen. Zelf heeft de paus daarover gezegd: 'Ik rammelde aan een boom die allang verrot was.' Vorig jaar was ik in Polen voor het Europese project, waar ook deze bijzondere bijlage van *Kerk in Den Haag* onderdeel van is. Ik bezocht in Gdańsk het informatiecentrum van Solidarność, waar een hele zaal aan de Poolse paus gewijd is. Ik bezocht ook joodse begraafplaatsen die in ere worden hersteld. Het historisch besef frappeerde me. In de Teresia van Avilakerk realiseer ik me dat ik me in een gezelschap en op een plek bevind met een enorme geschiedenis als het gaat om vrijheid: godsdienstvrijheid, vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van de democratie. Wat een bijzonder stukje Den Haag. (mcb)

Maranathakerk met het bord van de herinneringsroute.

De Maranathakerk in Duinoord

Symbool van vrede, hoop en geloof in de toekomst

In de Tweede Wereldoorlog was de Atlantikwall symbool van vijandschap en onrecht. Na de bevrijding verscheen op die plaats een kerk, symbool van vrede en recht. Het goede overwon het kwade.

Als je in Duinoord door de 2e Sweelinkstraat loopt, zie je plots het straatbeeld veranderen. Het begin, vanaf de Groot Hertoginnelaan, heeft de bekende eind negentiende-eeuwse huizen. Dan verschijnt links een lieflijk, maar uit de toon vallend kerkje. De fraaie Duinoordhuizen die hier vroeger stonden, bevonden zich tijdens de Tweede Wereldoorlog in het Sperrgebied (verboden gebied) van de Atlantikwall. Dat was de brede Duitse verdedigingszone die in 1942 met een wijde boog rond de Scheveningse haven werd aangelegd. Alles in die boog werd gesloopt. Na de oorlog waren de huizen in het aangrenzende Sperrgebied-deel van de 2e Sweelinkstraat onbewoonbaar. Ze zijn afgebroken en het hele terrein is weer bebouwd.

Noodkerk

We begrijpen nu waarom we typische jaren vijftig- en zestig-elementen in deze buurt tegenkomen. Maar hoe is het op niets gelijkende kerkje hier beland? Een bord bij de opgang geeft uitleg. Het komt erop neer dat dit gebouw – de Maranathakerk – een ‘noodkerk’ is. Een noodkerk, niet in de zin van ‘tijdelijk’, maar ontstaan ‘in de nood der tijden’. Zo noemde Otto Bartning het, een Duitse architect die gevraagd was een serie kerken te ontwerpen voor de gebombardeerde steden in Duitsland. Deze werden betaald door internationale kerkelijke

organisaties en particuliere donoren. Bartning werkte samen met de Zwitserse bouwkundig ingenieur Emil Staudacher. Een prototype van deze Duits-Zwitserse kerken is in 1949 dankzij steun van de protestantse kerken in Zwitserland in de Sweelinkstraat terechtgekomen. De Maranathakerk past in de hiernaast beschreven ‘wijkgedachte’. Het is zo’n kleinere kerk waarvan er na de oorlog veel werden gebouwd. Aan de Maranathakerk is duidelijk de hand van Otto Bartning af te lezen. Net als in de Duitse noodkerken is aan de zijkant een lage ingangspartij gesitueerd. Bartning vond dat een kerkgebouw langzaam zijn geheimen moest prijsgeven aan de bezoeker. Verder zijn het roosvenster en de parallelle rechthoekige raampjes in de voorgevel ook in de Duitse varianten terug te vinden. De doorlopende band met ramen in de zijgevels, onder het dak, is tevens een vondst van Bartning. Het lijkt daardoor alsof het dak zweeft boven de zijmuren. Het interieur is een *Gesamtkunstwerk*: een kerk uit 1949 die als een van de eerste de aanbevelingen van de Liturgische Beweging, een hervormde vernieuwingsbeweging, volgde.

Verzoeningsgedachte

In 2003 werd in Berlijn de Otto Bartning-Arbeitsgemeinschaft Kirchenbau (OBAK) opgericht. Deze vereniging heeft leden in Duitsland, Nederland, Luxemburg, Tsjecho, Oosten-

rijk en Litouwen. De Maranathakerk is het enige Nederlandse lid. De OBAK wil een selectie van de noodkerken van Bartning voordragen bij de Unesco, voor de Werelderfgoedlijst. Ook de Maranathakerk hoort daarbij. De OBAK ziet de noodkerken als monumenten van de naoorlogse verzoeningsgedachte, geschonken door de internationale gemeenschap, om niet alleen Duitsland maar heel Europa na 1945 een nieuwe toekomst te geven. Een extra symbolische actie: de Unesco-aanvraag wordt ingediend in 2017, vijfhonderd jaar na de Reformatie. Ook in de zestiende eeuw vond in Europa een omwenteling plaats, een stap op weg naar een nieuwe tijd. De Maranathakerk profileert zich om al deze redenen als symbool van vrede, hoop en geloof in de toekomst. Het gebouw is één grote gedenkplek. Het heeft niet voor niets een bord verdiend op de herinneringsroute Atlantikwall Den Haag. Voorts herdenken kerkleden en buurtgenoten jaarlijks op 4 mei in deze kerk de doden van de Tweede Wereldoorlog. Ze lopen hier vandaan met bloemen naar het Vredespaleis.

Drie Haagse kerken: de Grote Kerk, de Teresiakerk en deze noodkerk: wat een verhalen vertellen ze over de geschiedenis van Den Haag, stad van vrede en recht. En over de historie van Europa. Wie langs deze drie kerken wandelt, voelt de geschiedenis. (mcb)

De kerk ligt op de fietsroute die herinnert aan de Atlantikwall.

Het dak lijkt te zweven, een vondst van Otto Bartning.

Een markant gebouw midden in een Haagse wijk.

Hoe de ‘wijkgedachte’ ontstond Kleine kerkjes moesten de beschaving redden

Na de Tweede Wereldoorlog werd hard gewerkt aan de wederopbouw van Nederland. De kerken namen daarbij een belangrijke plaats in.

We weten nu welke weg de rooms-katholieken uit de Grote Kerk gingen: via schuilkerken en ambassadedekapellen kwamen ze in voorzichtig gebouwde nieuwe kerken. Toen die te klein werden, werden er uitbundiger, grote ‘hulpkerken’ bijgebouwd. En toen het bezoekersaantal slonk, verhuisden parochianen van bijvoorbeeld de Teresiakerk naar hun hulpkerk: de Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen-kerk in de Elandstraat. Hoe verging het de Haagse protestanten? Ook zij kerken niet meer in de Grote Kerk. Waar zijn zij heengegaan?

Buurt en wijk

Vanaf begin jaren zeventig is de Grote Kerk geen wijkgemeente meer. De binnenstad was in de jaren vijftig ontvolkt, er waren te weinig kerkleden. Maar al eerder had zich een interessante ontwikkeling ingezet. Sowieso hadden de wijken die vanaf eind negentiende eeuw tot de Tweede Wereldoorlog gebouwd

waren, hun kerkgebouw gekregen. Grote, monumentale kolossen. In de oorlog ontstond echter een nieuwe opvatting: de ‘wijkgedachte’, een idee van een aantal prominente Nederlanders.

De wijkgedachte – overgewaaid uit de Verenigde Staten – kun je een soort beschavingsoffensief noemen. Het was nodig, meende men, om na de bevrijding een nieuw lokaal saamhorigheidsgevoel te stimuleren, als tegenwicht tegen wat men zag als de ontbindende krachten van de grote industriële stad. De moderne mens had een nieuwe stimulerende leefomgeving nodig, in vier cirkels. Het sociale en culturele leven zou zich voortaan moeten afspelen respectievelijk in en rond de woning, in de buurt, in de wijk en in het stadsdeel. In wijken van hooguit twintigduizend inwoners moesten belangrijke maatschappelijke en ook kerkelijke voorzieningen komen.

Voor de protestantse kerken betekende dit dat er na de oorlog een decentralisatie op gang kwam, met veel en zelfstandige kleine wijkkerken. Een van de kerken die als gevolg van deze nieuwe gedachte gebouwd werden, was de Maranathakerk in Duinoord. (mcb)

Tien partners, acht EU-landen

Herinnering, historie, identiteit

Welke rol spelen religieuze gebouwen bij thema's als herinnering, geschiedenis en identiteit? Deze vraag staat centraal in het project 'Sacrale ruimten als Europese herinneringsplekken', gefinancierd door de Europese Unie in het kader van het scholingsprogramma Erasmus+. Tien projectpartners uit acht landen (Oostenrijk, Italië, Nederland, Roemenië, Tsjechië, Polen, Litouwen, Duitsland) zijn erbij betrokken. De twee Nederlandse partijen zijn beide in Den Haag gevestigd. Het zijn *Kerk in Den Haag* en de katholieke stichting voor inspiratie en dialoog DEZINNEN. Coördinator is de Otto Bartning-Arbeitsgemeinschaft Kirchenbau (OBK) in Berlijn.

Kern van het EU-project is het ontwikkelen van 'leermodules'. Elke partner ontwerpt voor zijn eigen omgeving een cursus, rondleiding, voordracht et cetera, die kan worden gebruikt om geïnteresseerden te wijzen op bijzondere religieuze plaatsen die van belang zijn voor de geschiedenis en identiteit van het gebied. De leermodule van *Kerk in Den Haag* knoopt aan bij het imago van Den Haag als stad van vrede en recht. Er zijn drie gebouwen geselecteerd, de Grote of St. Jacobskerk, de Teresia van Avilakerk (Westeinde) en de Maranathakerk (Duinoord). DEZINNEN behandelt het kloosterwezen.

Bonte kleuren

Het project loopt van oktober 2015 tot september 2017. Elk kwartaal is een projectpartner een weekeinde lang gastheer voor de andere deelnemers. Dan worden resultaten uitgewisseld. In maart 2017 was het de beurt aan het Kulturzentrum bei den Minoriten in Graz (Oostenrijk). Hun onderwerp is 'moderne religieuze kunst in katholieke kerken', zoals die ontstaan is na het Tweede Vaticaans Concilie in de jaren zestig. Teresa Schneider van het Kulturzentrum: 'De opvattingen over kunst, interieur en liturgie in de katholieke

kerk veranderden toen ingrijpend. Vooral in historische kerken leidde dit tot grote stijlbreuken. Met de leermodule willen we priesters, theologen, kunsthistorici, architecten en anderen meer bewust maken van deze breuken.'

Moderne kunst in historische gebouwen kan inderdaad vervreemdend overkomen. Een voorbeeld is de St. Andräkirche in een multiculturele wijk van Graz. Neem de buitenkant: op de barokke gevel zijn allerlei trefwoorden in bonte kleuren geschilderd. Binnen vallen moderne gebrandschilderde ramen op: mensen met varkenskoppen, een altaar in de vorm van een kristal, grote spiegels en wandkleden. Dit omringd door de barokke altaren die er ook nog staan. Eén nis lijkt ten prooi te zijn gevallen aan vandalisme en zit helemaal onder de graffiti. Dit blijkt echter ook kunst te zijn. 'Voor meer begrip van dit soort kunst is een leermodule een goed middel', licht Schneider toe. 'De samenstelling van de parochie maakt het extra interessant: veel Oostenrijkers met een buitenlandse achtergrond en de laatste tijd ook vluchtelingen. Dit is meestal niet de primaire doelgroep van moderne kunst. Juist deze combinatie is spannend.' Hermannstadt (Sibiu) in Roemenië

kreeg vorig jaar bezoek van de EU-groep. Gerhild Rudolf van het culturele centrum Teutsch-Haus kijkt er met genoegen op terug. Zij en haar collega Heidrun König zijn Duitstalige inwoners van Roemenië, de zogenaamde Saksen. Een groep die de afgelopen decennia enorm in aantal is afgenomen, omdat velen naar Duitsland zijn vertrokken. Veel kerken staan nu leeg, er zijn nauwelijks leden meer.

Levend houden

Rudolf: 'Het is onze taak de herinnering aan dit gebied en de kerken levend te houden. In Hermannstadt zelf woont nog wel een redelijke groep Saksen en wordt de Duitstalige kerk goed bezocht. Toch kennen veel Roemeense inwoners de kerk en haar geschiedenis totaal niet. Onze leermodule is onder andere op deze groep gericht. Door het project leren wij veel van elkaar en voor ons – toch wat verscholen in de Karpaten – is het fijn om zo'n Europees netwerk te hebben.'

Alle partners hebben van 4 tot 7 mei 2017 Den Haag bezocht. *Kerk in Den Haag* heeft toen haar 'leermodule' gepresenteerd in de vorm van deze bijlage van het maandblad. Ook zijn de drie betrokken kerken bezocht. (pg)

Een kleurige altaartafel in de St. Andräkirche in Graz.

FOTO CHRISTINA RUDERT

Beeldenstorm is van alle tijden

Grote Kerk uniek decor voor vrijheid van godsdienst

In het silhouet van Den Haag vallen twee torens op: de Grote Kerk en het Vredespaleis. Beide kun je een exponent noemen van Den Haag als internationale stad van vrede en recht. Dat het Vredespaleis dat is, wekt geen verwondering. Maar waarom de Grote Kerk?

Bij de rondleiding vermeldde ik het al: verschillende objecten staan voor de strijd voor vrede en recht. Een bizar voorbeeld is het monument van vechtersbaas Van Wassenaer Obdam. Maar we zijn nog altijd in een kerk, dus laten we ons beperken tot een belangrijke voorwaarde voor vrede en recht: de godsdienstvrijheid als oudste Nederlandse grondrecht.

In het Jan de Bakker raam zien we hoe de eerste christenen omwille van hun geloof werden vermoord en dat in 1525 de protestantse Jan de Bakker ter dood werd gebracht. Als levensgroot herdenkingsmonument van de godsdienstvrijheid fungeert de Grote Kerk zelf. Aan de vooravond van de Tachtigjarige Oorlog, op 20 augustus 1566, annexeerden beeldenstormers het gebouw. De pastoor werd de kerk uitgejaagd. De protestanten pikten het gebouw in van de rooms-katholieken; in 1574 werd de kerk officieel protestants. Bijna vierhonderd jaar later stierf dominee Van den Bosch. De Duitse bezetter snoerde hem de mond. De Grote Kerk herdenkt hem met een sculptuur en een tekst.

De laatste decennia is er iets op-

merkelijks gebeurd. Het gebouw is nog eigendom van de Protestantse Gemeente 's-Gravenhage, maar in de praktijk worden er allerlei, veelal seculiere, evenementen georganiseerd. Zou je dit ook beeldenstorm kunnen noemen? Aan de godsdienstvrijheid tornt dit gebruik van de kerk niet. Toch viel mij iets op. Op de website van de Grote Kerk toont een tijdlijn wie hier gedoopt zijn, van prins Willem II in 1626 tot prins Willem-Alexander in 1967. De lijn vermeldt daarna: 1986-1987, restauratie, de kerk wordt gereed gemaakt voor multifunctioneel gebruik.

Er staat niet dat ook prinses Amalia, de toekomstige troonopvolgster, hier op 12 juni 2004 gedoopt is. Dat deze kerk nog altijd op hoogtijdagen als godshuis in gebruik is, lijkt te worden ontkend. Gelukkig staat Amalia's doop elders op de website wel vermeld, zelfs met een filmpje erbij.

Er is nog iets bijzonders. De Grote Kerk heeft in 2016 op prachtige wijze haar leuze 'Grote Kerk Den Haag biedt ruimte' waargemaakt. Op 31 oktober 2016 – het begin van het Lutherjaar – bood het gebouw letterlijk en figuurlijk ruimte voor een ontroerende rehabilitatie. Op die dag schreden gebroeder- en gezusterlijk vier geestelijken de kerk binnen voor een gezamenlijke viering: twee protestantse predikanten (van wie één luthers), een oud-katholieke en een rooms-katholieke priester. De pastoor was er weer. De Grote Kerk: decor voor godsdienstvrijheid, een plek waar iets van vrede en recht gestalte krijgt. (mcb)

Grote Kerk

Vervolg van pagina 1

Erbij staat de tekst uit Matteüs 5:10: 'Zalig zij die vervolgd worden om der gerechtigheid wil.'

Ridders

Al in 1456 werd in deze kerk over oorlog en vrede vergaderd. Jacob Korf wijst op 34 houten borden, die de ridders van het Gulden Vlies hier achterlieten. Korf: 'Dat ze hier bijeenkwamen en ook geacht werden aanwezig te zijn, heeft iets weg van een parlementaire democratie. Met deze borden gedenken we hun aanwezigheid, hun inzet.'

Er vlakbij staat een klein standbeeld van een zaaïende vrouw. Het gedenkt de Haagse predikant Dirk Arie van den Bosch, die in de Tweede Oorlog om het leven kwam. Korf: 'Hij schreef een prekenbundel, een uitgebreide verkondiging over Openbaringen 13 en 14. Van den Bosch preekte daar kritisch over. Er komen een dictator en zijn minister van propaganda in voor. Ik leid hier mensen uit allerlei landen rond. Duitsers vullen meteen Hitler en Goebbels in. Ik trek het ook door naar deze tijd: je kunt een heel lijstje met actuele namen maken. Gedenken gaat door, gedenken gaat ook over ons. Gedenken is geschiedenis door de tralies heen halen en kijken waar het jou raakt.'

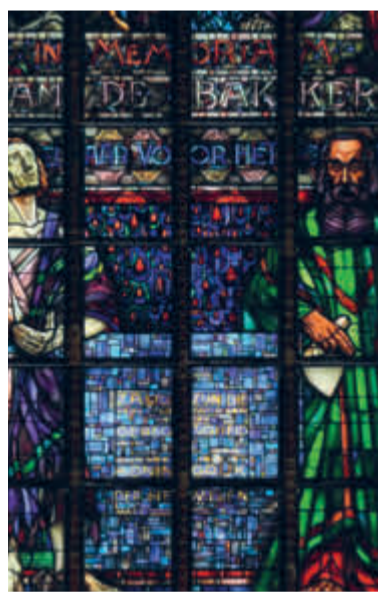
Dan gaat het voor Jacob Korf niet alleen over ridders, martelaars en mensen die in oorlogstijd hun stem verheven. We wandelen naar een klein on-

opvallend steentje in een muur. Daarop wordt een vrouw herdacht: Aagte. Ze stierf in 1505. Jacob Korf: 'We weten haar mans en haar vaders naam, eronder staat: bid voor haar ziel. Wie was ze? Waar zou ze gewoond hebben? Haar naam klinkt kwetsbaar. Dat herinnert me eraan dat ik zelf ook kwetsbaar ben. Elk mens verdwijnt in de geschiedenis. Er zijn er miljoenen geweest die wij niet meer kennen. Een van die velen, namens die allen, is Aagte. Opdat wij niet vergeten.'

Van Aagte weer terug naar de kerkruimte. Jacob Korf vat het samen: 'Het begon hier met een houten kapelletje, in de dertiende eeuw. En nu staan we in deze Grote Kerk. Dit gebouw als continuüm in onze cultuurgeschiedenis is een ruimte voor gedenken en herinneren.' (mcb)

Monument voor ds. Dirk Arie van den Bosch.

Het Jan de Bakker raam.

FOTO: GROTE KERK

Een van de ridderborden uit 1456.

FOTO: GROTE KERK

Colofon

Deze gids 'Drie markante kerken in de stad van vrede en recht' is verspreid samen met het mei/juni-nummer (196) van *Kerk in Den Haag*. Daarnaast zijn 1.000 extra nummers gedrukt. Totale oplage: 12.000 exemplaren.

Teksten, eindredactie en productiebegeleiding namens *Kerk in Den Haag*: Margot C. Berends, Jan Goossens, Peter Gramberg, Robert Reijns. Foto's Margot C. Berends, tenzij anders vermeld. Opmaak: Pieter van Schouwenburg. Druk: Opmeer, Den Haag.

www.kerkindenhaag.nl Twitter @KerkDenHaag

